

A SZÖVEGNYELVÉSZET HELYE ÉS FELADATA A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI KUTATÁSBAN

PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ

0. Bevezetés

Ebben a tanulmányban — abból a nyilvánvalónak tartható tényből kiindulva, hogy a szövegszerűség egy nyelvi és nem nyelvi tényezőktől egyaránt függő tulajdonság — a szövegnyelvészet helyét (és feladatait) próbáljuk meg kijelölni egy átfogó (a nem nyelvi tényezőkkel is operálni kívánó) szövegtan keretében.

Tanulmányunk felépítése a következő: (1) az első fejezetben néhány általános megjegyzést teszünk a szövegtani kutatással kapcsolatban, (2) a másodikban az általunk „szemiotikai textológia”-nak nevezett átfogó szövegtan elméleti keretét vázoljuk, (3) a harmadikban — négy rövid review-szerű szakirodalmi utalás után — a szűkebb értelemben vett nyelvészeti operációkat próbáljuk meg elhelyezni a szemiotikai textológiai operációk sorában, (4) végül tanulmányunkat kitekintő összefoglaló megjegyzésekkel zárjuk.

1. Néhány általános megjegyzés a szövegtani kutatásról

Az alábbi megjegyzések *A verbális szöveg mint kutatási objektum* című körlevél kérdéseire vonatkoznak. Megjegyzéseink megfogalmazásakor a körlevélben feltett kérdések sorrendjét követjük.

(1) A szakirodalomban a szöveg fogalmának általában kétféle értelmezése használatos. Az egyik csupán a jelkomplexus jelölő (significans) komponensét, a másik magát a teljes jelkomplexust tartja szövegnek. Célszerűnek az látszik, ha — bizonyos követelmények teljesülése esetén — magát a jelkomplexust tartjuk szövegnek. Felfogásunknak megfelelően a 'szöveg' terminus technicust az utóbbi értelmezésben alkalmazzuk. Eszerint: a 'szöveg' terminus egy olyan írott vagy nyomtatott fizikai manifestációval rendelkező, dominánsan verbális, relacionális szemiotikai objektumra (azaz egy jelölő-jelölt — significans-significatum — viszonyra) utal, amely megfelel bizonyos, 'textualitás'-ra vonatkozó követelményeknek. Ekként: egy adott vagy feltételezett kommunikációs-situációban egy adott vagy feltételezett kommunikatív funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggő és lezárt egész. Szükségesnek látjuk azonban azt is megjegyezni, hogy a textualitást mi nem tartjuk a verbális objektumok belső (inherens) tulajdonságának, hanem olyan sajátságának, amit a mindenkori interpretátor rendel hozzá a szóban forgó objektumokhoz. — Ha verbális szövegekre gondolunk, a szöveg, illetve a textualitás fenti meghatározása párhuzamba állítható DEME LÁSZLÓ közismert definíciójával, amely szerint „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás

és/vagy befolyásolás feladatát ellátva, a teljesség és lezártság érzetét is felkeltse” (DEME LÁSZLÓ: 1979. 64).

A szöveg fogalma értelmezésével kapcsolatos továbbá az a kérdés is, hogy a szöveg a nyelv mint (jel)rendszer elemének tekintendő-e, vagy a rendszer használatának. Általánosnak tartható az a felfogás, hogy a szöveg a rendszer használatának az eleme. Ami magát a rendszert illeti, a SAUSSURE felfogására támaszkodó kutatók (így többek közt DEME LÁSZLÓ is) már a mondatot is a használat elemeként kezelik, míg például a generatív nyelvészet képviselői számára a mondat a rendszer eleme.

(2) A szövegkutatás aktuális fő kérdései közül itt csupán a tanulmányunk címében jelzett kérdésekkel kívánunk foglalkozni.

(3) Amint az a publikációkból ismeretes, e tanulmány szerzői közül PETŐFI S. JÁNOS kutatásai elsősorban egy átfogó szövegtani elméleti keret létrehozására irányulnak, VASS LÁSZLÓ vizsgálatai pedig a szövegkutatás szövegnyelvészeti és -stilisztikai aspektusaira, illetőleg az intertextualitás (a szupertextusok) interpretatív hasznosíthatóságára. (Lásd a tanulmány végén felsorolt bibliográfiai adatokat.)

(4)–(5) Az ezekre a kérdésekre adható válaszaink lényege a fentiekből következik.

(6) Jelenleg annak tisztázását tartjuk a legsürgősebb feladatnak, hogy hogyan lehet és kell vizsgálni a szövegeket a nyelvészetnek általában elfogadott módszerek és eszközök alkalmazásával úgy, hogy a nyelvészet szövegek felé kiterjeszhető határait ne magából a nyelvészetből kiindulva próbáljuk meg letapogatni, hanem egy átfogó, széles — általunk *szemiotikai textológia*nak nevezett — szövegtani elméleti keretben kíséreljük meg kijelölni a (szöveg)nyelvészet helyét és feladatait. Az ebből az általános elméleti keretből való kiindulás azt jelenti, hogy a nyelvészeti eszközök alkalmazásáról szólva — ahol szükségesnek és lehetségesnek tartjuk — arra is kitérünk, hogy ezeknek az eszközöknek milyen más (rész)tudományok eszközeivel kell kooperálni tudniuk.

2. A szemiotikai textológia elméleti kerete

2.0. A *szemiotikai textológia* elnevezés az említett szövegtani koncepciónak elsősorban arra a két alaptulajdonságára utal, mellyel lehetővé kívánja tenni:

(1) a *verbális* és a *nem verbális* (zenei, illusztratív stb.) komponenssel egyaránt rendelkező szövegek felépítésének egyazon elméleti keretben történő vizsgálatát és leírását; valamint

(2) e vizsgálat és leírás végrehajtása során mind a *formai* (szintaktikai, metrikai-ritmikai stb.), mind a *szemantikai* (nyelvi jelentést, 'zenei jelentés'-t, 'ikonikus jelentés'-t stb. érintő), mind a *pragmatikai* (egy-egy adott kommunikációs-situációban történő 'használat'-ot érintő) kérdések figyelembevételét.

A továbbiakban elsősorban a *verbális* komponens kérdéseivel foglalkozunk, s ezt úgy tesszük, mégha minden esetben külön nem hangsúlyozzuk is, hogy a több mediális komponensű (azaz zenei és/vagy illusztratív összetevővel is rendelkező) szövegek esetében a nem verbális komponensek elemzése és leírása a verbáliséval kompatibilis módon legyen elvégezhető.

A verbális komponens vonatkozásában mindenekelőtt a nyelvi szövegtani és a logikai szemantikai kutatások eredményeit tartjuk relevánsnak. Ezek alapján számunkra az alábbi következtetések levonása látszik célszerűnek:

(a) a *szövegvizsgálat* (szöveginterpretáció) céljára olyan diszciplínát kell létrehozni, amely a szövegekre vonatkozó intuitív ismereteink interszjektív módon ellenőrizhető alkalmazását teszi lehetővé;

(b) a *logikai szemantika* — különösképpen pedig annak 'lehetséges világok'-kal operáló modelleméleti változata — követendő 'minta'-ként szolgálhat egy 'szemiotikai textológiai' elméleti keret megalkotásakor, annak metodológiája azonban lényeges változtatások nélkül nem alkalmazható; ezért

(c) egy olyan *szemiotikai textológiai elméleti keret* megvalósítására kell kísérletet tenni, amely 'összekötő kapocs'-ként ('interface'-ként) funkcionálhat a szövegtani és a logikai szemantikai kutatás között; ez közelebről azt jelenti, hogy

— ezt az elméleti keretet úgy kell kialakítani, hogy 'design'-ja ne mondjon ellent szövegekre vonatkozó intuitív ismereteinknek és gyakorlatunknak, de olyan mértékben legyen rokon a modellemélet 'design'-jával, amilyen mértékben csak lehetséges;

— ez az elméleti keret egy olyan *kanonikus (egyértelmű reprezentációt biztosító) nyelvel* kell hogy operálni tudjon, amely lehetővé teszi

— valamennyi *természetes nyelvi szófaji és grammatikai* kategória figyelembevételét,

— a *szövegmondatok* valamennyi típusához egy olyan 'interface'-szerű 'kváziformális' (másként: ha nem is teljesen formális, azt legalább megközelítő) reprezentáció hozzárendelését, amely képes egyidejűleg kielégíteni az intuitív szövegsemantikai adekvátság és egy logikai reprezentációra való lefordíthatóság követelményét (ez utóbbit természetesen azokban az esetekben, amelyekben ilyen reprezentáció már rendelkezésre áll),

— a *szövegek* valamennyi típusához egy olyan 'kváziformális' reprezentáció hozzárendelését, amely egyrészt ki tudja elégíteni az intuitív szövegsemantikai adekvátság követelményét, másrészt 'nem összeférhetetlen' a szövegmondatok 'interface'-szerű 'kváziformális' reprezentációival,

— a *szavakhoz* olyan lexikai explikációk hozzárendelését, amelyek 'kváziformális' szövegrepresentációknak tekinthetők.

Ezeknek a következtetéseknek a figyelembevételével jött létre a szemiotikai textológia alábbiakban vázolt 'design'-ja.

2.1. A szemiotikai textológia 'design'-ja egy olyan *diszciplína* létrehozásának igényével lett megalkotva, amelynek feladata első és másod fokú elméleti explikatív interpretáció(k) hozzárendelése 'szöveg'-nek nevezett (nevezhető) dominánsan verbális objektumokhoz.

Az „első és másod fokú elméleti explikatív interpretáció(k)” kifejezés ebben a kontextusban terminus technicusnak tekintendő, és — az interpretációfolyamat eredményére utaló kifejezésként — a következőképpen értendő:

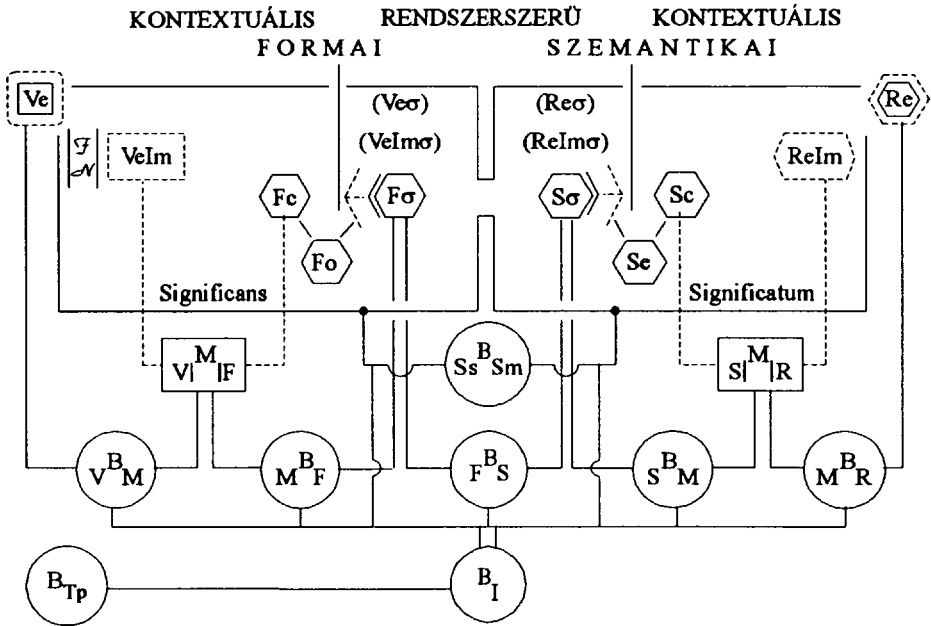
— az *explikatív* interpretáció egy, az interpretálandó szöveghez rendelt 'architektonikaleírás' (amelynek centrális összetevője a szemantikai architektonika, a 'szövegjelentés' leírása);

— az *elméleti* explikatív interpretáció egy, az interpretálandó szöveghez 'teoretikus konstruktum'-ként rendelt 'architektonikaleírás'; más szóval: a teoretikus interpretáció nem kíván a szó teljes értelmében 'empirikusan adekvát' (azaz a természetes kontextusban létrejövő szövegmegértés folyamatát modelláló) leírás lenni, ugyanakkor 'kontraintuitív' sem;

— az *első fokú* és a *másod fokú* elméleti explikatív interpretáció az interpretálandó szöveghez rendelt 'közvetlen' ('betű szerinti'), illetőleg 'közvetett' ('szimbolikus') 'architektonikaleírás'; megjegyzendő, hogy egy szöveghez több esetben akkor is rendelhető 'szimbolikus architektonikaleírás', ha a szöveget 'első fokon' is lehet interpretálni.

2.2. Egy szöveg — mint jelölő-jelölt viszony (jelkomplexus) — architektonikájának *első fokú komponenseit* és az *első fokú elméleti explikatív interpretációjuk* céljára szolgáló bázisokat (ahogyan e komponensek és bázisok a szemiotikai textológia keretében értelmezésre kerülnek) az 1. ábra foglalja 'operatív egység'-be.

A R C H I T E K T O N I K A

Ve : vehiculum
 VeIm: vehiculum-imago
 F : figura
 N : notatio
 Fc : formatio contextualis

Fσ: formatio sistemica
 Sσ: sensus sistemicus

Sc : sensus contextualis
 ReIm: relatum-imago
 Re : relatum

Az „M”-et tartalmazó szimbólumok a vehiculumspecifikus (úgynevezett V-) modellre, illetőleg a relatumspecifikus (úgynevezett R-) modellre utalnak.

A „B”-t tartalmazó szimbólumok az egyes interpretációoperációk során alkalmazásra kerülő tudás-, hipotézis-, preferencia-, és diszpozíciórendszerekre utalnak.

1. ábra

Az *első fokú elméleti explikatív interpretáció* folyamatában végrehajtásra kerülő operációkat az alábbiakban jellemezzük. Megjegyezzük azonban, hogy e rövid jellemzés nem kívánja híven tükrözni a tárgyalt operációk természetes szövegbefogadási kontextusban való végrehajtásának feltételezhető sorrendjét, s nincs tekintettel valamennyi lehetséges (és/vagy szükséges) 'visszacsatolás'-ra sem. (Az operációk itt következő bemutatásánál csupán azok rövid elméleti leírását adjuk; példákon való alkalmazásukhoz lásd például: PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZSA: 1992. (elsősorban a II. fejezet), PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: 1992a. és 1992b.)

Az első fokú elméleti explikatív interpretáció végrehajtása során az interpretátor:

(a) elkülöníti az interpretálandó fizikai szövegmanifesztációt [= *vehiculum*] annak közvetlen környezetétől; minden további operáció erre a vehikulumra irányul, figyelembe véve annak mind a 'fizikai szemiotikai' arculatát [= *figura*], mind a 'nyelvi szemiotikai'-t [= *notatio*];

(b) a vehikulumhoz hozzárendel egy annak megfeleltethető mentális képet [= *vehiculum-imago*], valamint hozzárendeli feltételezett mikro-, közép- és makroszintű formái (morfofonetikai/fonológiai, szintaktikai, lexikai-prozódiai, metrikai-ritmikai) architektónikájának kontextuális interpretációját [= *formatio contextualis*]; a vehikulum-imágó és a kontextuális formáció ugyanannak az entitásnak (modellemnek) képezi két vetületét — annak a vehikulumra alkalmazható, úgynevezett V-modellnek (lásd $v | m | f$ az 1. ábrán) a tárgyalásától, amely ennek a hozzárendelésnek az operatív egységét képezi, itt egyelőre eltekintünk;

(c) a kontextuális formációhoz hozzárendel egy annak megfeleltethető rendszerű formái interpretációt [= *formatio sistemica*]; mindkét formáció lexikai alapelemei úgynevezett 'formatívum'-ok, azaz szemantikai interpretációjukat tekintve indifferens formái elemek;

(d) a rendszerű formációhoz hozzárendel egy annak megfeleltethető rendszerű szemantikai interpretációt [= *sensus sistemicus*]; más szóval: a formatívumok konfigurációjához hozzárendel egy jól formálnak elfogadható sensuskonfigurációt; ennek az operációnak a végrehajtásakor egy adott követelményeknek eleget tevő struktúrával rendelkező thesaurus [= lexikon+enciklopédia] lexikai explikációit használja fel;

(e) a rendszerű sensushoz hozzárendel egy annak megfeleltethető (és a kontextuális formációval egybehangzó) kontextuális szemantikai interpretációt [= *sensus contextualis*], valamint az adott szövegben feltételezetten kifejezésre jutó tényállás-konfiguráció mentális képét [= *relatum-imago*]; a kontextuális sensus és a relátum-imágó ugyanannak az entitásnak (modellemnek) képezi két vetületét — annak a relátumra alkalmazható, úgynevezett R-modellnek (lásd $s | m | r$ az 1. ábrán) a tárgyalásától, amely ennek a hozzárendelésnek az operatív egységét képezi, itt egyelőre eltekintünk.

Ez a hozzárendelés a következő operációsorozat végrehajtását kívánja meg. Az interpretátor:

*
(e.1.1.) a rendszerű sensushoz hozzárendel egy szerző- (és/vagy kortárs-)specifikus R-modellt; ez a modell a szerzőnek (és/vagy kortársainak) az interpretátor által feltételezett tudásrendszerét tartalmazza, ami egy szerző- (és/vagy kortárs-)specifikus thesaurus közvetítésével utal a világra;

(e.1.2.) a választott R-modellnek aktivizálja azt a szektorát, amelynek felhasználásával a rendszerszerű sensushoz egy 'elfogadható' kontextuális sensust tud hozzárendelni;

(e.1.3.) a kontextuális sensushoz hozzárendeli a 'hozzá tartozó' relátum-
imágót; a kontextuális sensus elfogadhatósága azt jelenti, hogy a választott R-modell tartalmazza ezt a 'kontextuális sensus+relátum-
imágó'-párt;

**

(e.2.1.) a rendszerszerű sensushoz hozzárendel egy interpretátorspeci-
fikus R-modellt; ez a modell az ő saját tudásrendszerét tartalmazza, ami az ő saját thesaurusa közvetítésével utal a világra;

(e.2.2.) és (e.2.3.): ezek az operációk az (e.1.2.) és (e.1.3.) operációk analogonjai;

(e.3.1.) összehasonlítja az (e.1.2.)+(e.1.3.) és az (e.2.2.)+(e.2.3.) ope-
rációk eredményeit;

(e.3.2.) ha az eredmények egyezők, az interpretációfolyamat ered-
ményesen befejezést nyer;

(e.3.3.) ha az eredmények nem egyezők,

— megpróbálja az (e.1.), az (e.2.) vagy mindkét operációsor megismétlésével azokat egyezővé tenni, hogy az interpretáció-
folyamat eredményesen befejezést nyerhessen; ha ez az út nem járható:

— valamelyik (e.2.) operációsorra vonatkozóan megpróbál valamelyik (e.1.) operációsorhoz olyan 'metainterpretációt' ren-
delni, ami mindkét operációsor eredményét 'elfogadhatóvá' teszi annak ellenére, hogy azok nem egyezők;

(f) ha egyetlen (e) operációsor sem vezet eredményre, az interpretátor megpróbál új rendszerszerű sensust, esetleg új rendszerszerű formációt, végső soron új vehiku-
lum-imágót és kontextuális formációt létrehozni.

3. A nyelvészeti ismeretek helye a szemiotikai textológiai modell bázisrend- szerében

3.1. Mielőtt az ennek az alfejezetnek a címében jelzett tematika közvetlen tár-
gyalására térnénk, hasznosnak tartjuk legalább futólag felidézni a nemzetközi és a hazai
szövegnyelvészeti szakirodalom egy-két olyan könyvét és tanulmányát, amely az el-
sődleges nyelvészeti szövegmegközelítés általános kérdéseit tárgyalja.

3.1.1. Elsőként M. K. A. HALLIDAY és R. HASAN *Cohesion in English* [Kohézió
az angolban] című könyvét kívánjuk említeni, mint a szövegösszefüggőség vizsgálatá-
val kapcsolatban talán legtöbbet idézett művet. A két szerző először sorra veszi a
szövegkohézió fő, 'nyelvi'-nek tekinthető hordozó tényezőit (utaló elemek [reference],
helyettesítő elemek [substitution], hiányos nyelvi szerkezetek [ellipsis], kötőelemek
[conjunction]), majd a kohézió jelentését és funkcióit tárgyalja, végül több példán
szemlélteti a kohézió fentiekben felsorolt kategóriákra támaszkodó elemzését. —
Mint ahogy e könyv felépítésének bemutatása megtalálható a jelen kötet repertóriumában

(lásd a 2.3. részt), ezenkívül a recenzió részben informatív magyar fordítás kíséretében ismertetjük a szerzők által kohézióhordozóknak tekintett elemek részletes katalógusát, valamint e katalógus elemeinek alkalmazását egy adott szöveg kohéziójának elemzésében, e könyvvel itt részletesebben nem kívánunk foglalkozni.

3.1.2. Másodikként ROBERT DE BEAUGRANDE „Text Linguistics in Discourse Studies” [Szövegnyelvészet a diszkurzus kutatásában] című tanulmányára hivatkozunk (lásd van DUK (ed.): 1985. 1. 41–70 — e van DUK szerkesztette mű részletes tartalmi felépítéséhez lásd a jelen kötet repertóriumának 2.1. részét).

A 'discourse' terminus használatával kapcsolatban de BEAUGRANDE megjegyzi, hogy a 'text linguistics' és a 'discourse analysis' terminusok, ha ugyan kezdetben egymástól részben eltérő kutatási területekre utaltak is, ma lényegében ugyanarra a területre utaló terminusoknak tekinthetők.

De BEAUGRANDE tanulmányát a szövegnyelvészeti kutatás történeti áttekintésével kezdi, és néhány oldalon igen jó átfogó képet ad arról. Ezt az áttekintést követően a nyelvi rendszer használata összefüggését elemzi, hangsúlyozván az utóbbi elsődlegességét a rendszer elemzésével kapcsolatban is, minthogy a 'rendszer' — megállapítása szerint — a 'használat' absztrakciójának eredménye. Ami viszont a használatot illeti, annak kutatását egy megfelelő interdiszciplináris keret nélkül nem tartja lehetségesnek. Ha elsődlegesen a szöveg nyelvészeti aspektusait kívánjuk is elemezni, az nem végezhető el azoknak a pszichológiai és szociológiai tényezőknek legalább minimális ismerete és figyelembevétele nélkül, amelyek a nyelv használatát meghatározzák. Azt, hogy a nyelvi és a nem nyelvi ismeretek mily módon játszanak szerepet szövegek megértésében, egy szállodahálózat reklámszövegének elemzésével szemlélteti.

3.1.3. A következőkben CHARLES J. FILLMORE „Linguistics as a Tool for Discourse Analysis” [A nyelvészet mint a beszédelemzés eszköze] című tanulmányával (lásd van DUK (ed.): 1985. 1. 11–39) foglalkozunk, amely a diszkurzuselemzéshez kínál nyelvészeti keretet (a 'discourse' terminust ebben a kontextusban is lényegében a 'szöveg' terminus értelmében használva). Minthogy e tanulmány magyar fordításban is hozzáférhető (lásd SÍKLAKI (szerk.): 1990. I. 90–118), itt csupán globális felépítését kívánjuk bemutatni.

FILLMORE szerint a nyelvismeret szerveződésének *inter-, intra- és extratextuális* dimenziói különböztethetők meg. Az intertextuális vizsgálat egy adott és az azzal kapcsolatba hozható potenciális szövegek vagy szövegszegmentumok, az intratextuális egyetlen szöveg adott részei (szegmentumai), az extratextuális pedig egy szöveg és 'lehetséges világai' relációival foglalkozik. A *nyelvi forma egységeit* illetően az *intertextuális relációk* egyrészt a kölcsönös felcserélhetőségen (alternativitáson), másrészt a nyelvi egységek tartományának (repertoár) azonosságán (az asszociativitáson) alapulnak. Az *intratextuális relációk* egyrészt egy szöveg adott egysége és az azt magában foglaló magasabb egység között, másrészt az adott és a magasabb egység részei között, harmadrészt az egymással a kötelező vagy potenciális együttértelmezés viszonyában lévő egységek között állnak fenn. Az *extratextualitás* dimenziójában elkülöníti a szerzőt a világot, amelynek tulajdonságait a szöveg reprezentálja, attól, amelyekben a szöveget előállították. Ezt követően az ismertetett nyelvi viszonyoknak megfelelő nyelvi készség és tudás kategóriáit rendszerezi és illusztrálja.

Ebben a keretben FILLMORE a nyelv *dinamikus* aspektusaira irányítja a figyelmet, melyeknek tanulmányozását a tradicionális nyelvészet nem tekintette feladatának. A szöveg- vagy beszédelemzés azonban megköveteli ezeknek az aspektusoknak, a szövegek produkciós és interpretációs folyamatainak a számbavételét, aminek

érdekémben „át kell fogalmaznunk sok standard nyelvészeti fogalmat, hogy az ilyen folyamatok megértését segítő eszközökké váljanak” (lásd SÁKLAKI (szerk.): 1990. I. 94).

A standard (szöveg)nyelvészeti elemzés ennek megfelelően úgy képzelhető el, hogy explicitálja az interpretátor által megfogalmazott (illetőleg a benne felmerülő) kérdések, várackozások és következtetések rétegeit, melyek többé-kevésbé megfelelnek a nyelvi szerkezet ismert szintjeinek (fonológia, nyelvtan és lexikogrammatikai kategóriák, szemantika és a lexikon, pragmatika és szövegnyelvészet). Az így felfogott elemzés fogalmait FILLMORE Puccini *Bohémélet* című operájának a San Franciscó-i Operatársulat által 1978-ban kiadott szinopszisa felhasználásával mutatja be. Nincs azonban meggyőződve arról, hogy e javarészt a standard nyelvészetből átvett fogalmak közvetlen eszközöket vagy pusztán csak modelleket és metaforákat kínálnak az interpretáció dinamikus folyamatainak mélyebb és gazdagabb megértéséhez. Ténynek tartja viszont, hogy a nyelvészeti gyakorlat egyre inkább a szöveg jellegű nyelvi egységek vizsgálatára kényszeríti az elemzőket.

3.1.4. Szövegnyelvészeti tallózásunk lekerekítéséül NAGY FERENC *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* című összefoglaló könyvét kívánjuk ismertetni. Minthogy mind ez ideig ez az egyetlen rendszeresnek tekinthető magyar nyelvű bevezetés a szövegtanba, itt felépítésének kellőképpen informatív bemutatására törekszünk.

A szerző a modern szövegtan történeti előzményeinek (retorika, stilisztika, filológia, tartalomelemzés, szociolingvisztika, pszicholingvisztika, szemiotika stb.) előterében tesz kísérletet a szövegtan mint önálló diszciplína jellegének megvilágítására. Metodológiai nézőpontból szűkebb és tágabb (csak, illetőleg nem csupán nyelvészeti módszerekkel és eszközökkel operáló), a tárgy szempontjából általános és különös, céljuk szerint pedig teoretikus és praktikus jellegű 'szövegtanok'-at különböztet meg. Míg az általános szövegtan a szövegek nyelvek feletti tulajdonságaival foglalkozik (szövegelmélet, szövegtipológia stb.), a különös az egyes nyelvek szövegszintjét fogja át, magyarából a tradicionális nyelvtanok (szinkrón és diakrón) beosztásának megfelelően. Ebből adódóan a szövegtan főbb részterületeit a szöveggrammatika, a szövegjelentéstan, a szövegpragmatika és a szövegstilisztika alkotja.

A szöveg fogalmának értelmezését, minthogy egy-egy nem verbális mellék- vagy másodlagos szöveg (gesztus, illusztráció, fotó stb.) szerves része lehet a verbális alapszövegnek, a nyelvi és a nem nyelvi jelrendszerekre vonatkozóan egyaránt szükségesnek tartja NAGY FERENC. Egységei, a szövegmondatok élesen elkülönülnek a kommunikatív funkcióval nem rendelkező rendszermondatoktól: „a mondat mint a valóságos nyelvhasználatból kiemelt jelkapcsolat a nyelvészeti gondolkodás absztrakciója, a szöveg viszont maga a nyelvi működés” (NAGY: 1981. 16).

A szövegfogalom tipológiai elmélyítésére (megjelenési formájuk, materiájuk szerint) beszélt vagy másképpen nyílt és frott vagy másképpen zárt, (összefüggőségük és teljességük alapján, melynek mind grammatikai, mind szemantikai és mind pragmatikai aspektusai vannak) különböző kötöttségű, valamint (logikai felépítésüktől függően) deduktív és induktív szövegfajtákat különböztet meg, de fontos típusalkotó tényezőnek tekint a szerzőséget, a terjedelmet, a műfajiságot stb. is.

Ami mármint a szövegtan feladatait illeti, minthogy egy a szövegek strukturális sajátosságait a transzformációs generatív mondatgrammatikával analóg módon modellálni tudó, azaz véges számú szövegalkotási szabállyal operálni képes szövegtan létrehozása a szövegek, végső soron a nyelven kívüli valóság és a gondolkodás bonyolultsága miatt a szerző szerint aligha lehetséges, a textológia a szövegalkotásnak job-

bára csak azokat a formai (grammatika) és értelmi (jelentésbeli) lehetőségeit vizsgálhatja és veheti leltárba, amelyek közül a szövegalkotó a szituációnak, intenciójának stb. megfelelően választhat. „A szövegstruktúra tehát a lehetséges és nem a szükséges szerkezeti sajátosságok rendszere” (NAGY: 1981. 24).

A szövegstruktúra mikro- és makroszerkezetét, ezek egységeit, illetőleg a szöveg-szabályok szintjét szintaktikai, szemantikai és kommunikációelméleti szempontból egyaránt vizsgálat alá veszi. Az alap- vagy minimális egységek a szabad mondatok, melyekből lineárisan (a tartalmi összefüggés alapján) mondattömbök alakul(hat)nak, belőlük pedig a műfaji sajátosságoktól függően bekezdések (paragrafusok), versszakok, jelenetek stb. A bekezdés részint a paragrafusok közti témaváltás, részint pedig a paragrafusokon belüli tematikai egybetartozás tipográfiai kifejezésre juttatója, míg például a versszak inkább a forma strukturális egysége. A bekezdés legfontosabb része a tételmondat, melynek globális kohéziós ereje van. A makroszerkezeti egységek, szemben a mikroszerkezetek hierarchikus (formális és szemantikai) szerveződésével, tisztán szemantikai természetűek, s közülük csak a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés tekinthető univerzális szövegsajátosságnak. Ha a makroszerkezeti egységek mindegyike jelen van, teljes, ellenkező esetben hiányos szerkezetű a szöveg. A szövegszabályok részben grammatikai (formai), részben szemantikai, részben pedig pragmatikai természetűek. A szövegelemek konnexitását, mondatbeli és mondatközi kapcsolatát, szintaktikai összetartozását biztosító *szöveggrammatikai* tényezők: a mondatfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés, szórend), az egyeztetés, a sorrendi szabályszerűségek, a téma-réma viszonyok, a (kifejezett vagy elhagyott) kötőszók (mint a szöveg lineáris folytonosságának hordozói), az (anforikus, deiktikus és kataforikus) utalás elemei (a személyes és a mutató névmások, a mutató névmási határozószók, a kötőszók, a birtokos személyjelek, az igei személyragok, az ellipszis stb.). A szöveg *szemantikai* összefüggése a denotatív és a lexikológiai jelentésen alapul. Míg a globális kohézió (vagy a 'globális kohézió' terminussal szinonim terminust használva: globális koherencia), azaz a szöveg egészére és/vagy nagyobb egységeire vonatkozó jelentés címke és reklám funkciójú lehet, a lineáris kohézió (lineáris koherencia), azaz a kisebb szövegelemek belső összefüggése a szövegfolytonosságban érhető tetten. A lineáris kohéziót biztosító szövegsemantikai tényezők: a felsorolás, a felosztás, a poliszémia, a szinonímia, a parafrázis, a szóismétlés, a túlzás, a kicsinyítés, a kételkedés, a paradoxon, az elhallgatás, a kitérés stb. — voltaképpen az antik retorikák által többnyire gondolatalkalmazatként számon tartott eszközök. E figurák mondatsorokat, bekezdéseket keresztülszelő jelentéssíkokat indítanak el a szövegben (hasonlóan bizonyos preszuppozíciókhoz).

A szöveg *pragmatikai* aspektusaira térve, a kommunikáció alapvető tényezői közül részletesebben foglalkozik a szerző: az adóval (a szövegalkotás stratégiájával és taktikájával), az üzenettel, a csatornával, a vevővel, a címzettel, a kommunikációs környezettel (a beszédhelyzettel, a szűkebb és tágabb értelemben vett kontextussal), valamint a metakommunikációs eszközökkel.

A *szövegstiliztikának* NAGY FERENC szerint a „(...) szöveggé, a szövegkomple-xummá válás stílusesezközeit kell föltárnia, kizárólag a mondattól a szövegkomple-xumig vezető út stílári vonatkozásaira kell figyelmét irányítania” (NAGY: 1981. 69). Az általános szövegjellemzők említése mellett példákat hoz a kor-, a csoport-, a műfaji és az egyéni stílus szövegjegyeire, majd a szövegelőzmények, a szövegkomplexumokhoz való tartozás interpretatív szerepére mutat rá. Stiliztikai érték forrása lehet a szöveg-jellemzők kvantitatív viszonyainak alakulása is. Az intra- és az intertextuális is-

mélt(őd)ések, az írói kulcsszavak például az alkotó vissza-visszatérő kedvenc témájára utalnak, a szereplők és a témaváltások magasabb száma gyengítheti a kohéziót, az ok-okozati viszonyok relatív gyakorisága jellemző lehet bizonyos műfajokra, más karakterek a szövegalkotó személyiségjegyeire vallhatnak stb.

A jegyzetet négy kiegészítő fejezet (Feladatok és gyakorlatok, Forrásjegyzék, Idegen műszók és Tárgymutató) teszi tartalmassá és 'teljessé'.

Megjegyezzük, hogy NAGY FERENCnek erről a munkájáról a *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)* (JGYTF Kiadó, Szeged, 1991.) is közöl ismertetést a 151–154 oldalon.

3.1.5. Bár az a négy könyv/tanulmány, amire a fentiekben hivatkoztunk, egymástól több esetben eltérő — nemegyszer az adott művön belül sem következetesen alkalmazott — terminusokkal operál, a következő három dolgot világossá teszi: (1) a nyelvi rendszer elemzése mellett kellő súlyt kell helyezni a nyelvi rendszer használata elemzésére, s ezen belül pedig centrálisan az írott/nyomatott szövegekre és az élőbeszédben létrejövő 'beszédművek'-ére; (2) a szövegek/beszédművek elemzésénél a nyelvre vonatkozó ismeretek mellett jelentős szerepet játszanak a világra vonatkozóak; (3) a nyelvre és a világra vonatkozó ismeretek között nem lehet egyértelmű határt megvonni, s ennek következtében különféleképpen lehet meghatározni azt a szerepet is, amit a nyelvészet a szövegek/beszédművek elemzésében érdekelt tudományok körében betölt (betölthet). Mi itt elsősorban a (szöveg)nyelvészet feladatainak és helyének meghatározásával kívánunk foglalkozni.

3.2. A korábbiakban többször utaltunk már rá, hogy a *szövegnyelvészet* helyét és feladatait a *szemiotikai textológia* elméleti keretében kívánjuk kijelölni. Újra emlékeztetni kívánunk arra is, hogy a szemiotikai textológia a nemcsak verbális, hanem más mediális összetevőkkel (zenei, illusztratív komponenssel) is rendelkező szövegek textológiája, s ebből értelemszerűen következik az, hogy az 1. ábra bázisainak rendelkezniük kell a lehetséges mediális összetevőkre vonatkozó szektorok mindegyikével. Ezeknek csupán az egyike a nyelvészeti szektor. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy az egyes bázisokkal kapcsolatban röviden utaljunk arra, hogy nyelvészeti szektoruknak milyen ismereteket kell tartalmaznia, milyen feladatokat kell ellátni tudnia. Ezeknek az ismereteknek a felsorolásakor figyelembe kívánjuk venni a szövegek mind mikro-, mind közép-, mind makroszintű felépítettségét.

3.2.0. Az 1. ábra bázisrendszere úgy értelmezendő, hogy abban a B_{Tp} jelzésű, úgynevezett tipológiai bázis a meghatározó. E bázis a dominánsan verbális szövegek vonatkozásában a következő három tipológiai ismeretrendszerrel kell hogy tartalmazza: (1) a lehetséges *kommunikációsziituációk tipológiája* (ki kommunikál kivel, miről, milyen célból stb.); (2) a lehetséges *dominánsan verbális szövegek tipológiája* (ez körülbelül az irodalmi műnem- és műfajtan valamennyi lehetséges szövegtípusra kiterjesztett általánosításának felel meg); végül (3) az arra a *nyelvre vonatkozó tipológiai ismeretek* rendszere, amely nyelv egy adott kommunikációsziituációban (egy adott verbális szövegben) felhasználásra kerül. Az (1) és a (2) alatt említett tipológiai ismeretek egyrészt nem szoros értelemben vett nyelvészeti ismeretek, másrészt nem tekinthetők egy adott kommunikációsziituáció (egy adott dominánsan verbális szöveg) egyértelműen belső (inherens) tulajdonságait reprezentáló ismereteknek. A felhasznált nyelv típusára vonatkozó ismeretek ezzel szemben egyértelműen nyelvészeti ismeretek, rendszerbe foglalásuk tehát nyelvészeti feladat. (A nyelvtipológiai ismeretek ezenkívül véleményünk szerint nemcsak az összehasonlító nyelvészeti kutatás eredményei és eszközei, hanem szerves részét alkotják az anyanyelv ismeretének is. Nyelvünket úgy is-

merhetjük meg igazán, ha legalább egy idegen nyelv szemüvegén keresztül is látni tudjuk.)

A (nyelv)tipológiai ismeretekkel kapcsolatban a szövegnyelvészet feladata az, hogy a morfémtől (mikroszint) a szövegmondatokig (középszint), illetőleg a szöveg egészéig (makroszint) vezető úton feltárja valamennyi, a szövegekben kimutatható nyelvészetinek tartható elem és összefüggés nyelvtipológiai funkcióját, és beépítse azokat a nyelvtipológiába.

A tipológiai bázis dominanciája abban áll, hogy a szóban forgó szöveg típusára vonatkozó ismereteink határozzák meg azt, hogy interpretálása során — a B_1 bázis közvetítésével — az egyes (lokális) bázisok mely alszektoraival operálunk. Minthogy itt nem célunk az interpretációfolyamat valamennyi aspektusának kommentálása, az egyes bázisokkal kapcsolatban a továbbiakban is csupán szövegnyelvészeti vonatkozású megjegyzéseket kívánunk tenni.

3.2.1. A $\sqrt{B_M}$ jelzésű bázis azt az ismeretrendszert tartalmazza, amely a vizuális vagy az akusztikus *fizikai szövegmanifestáció* (vehikulum) és a vehikulummal összefüggésbe hozható *perceptiós* (vagy realizációs) (V-) *modell* ($\sqrt{M|F}$) között teremt kapcsolatot. E modell olyan 'Janus-arcú' elemeket tartalmaz, amelyeknek egyik 'arca' a szóban forgó vehikulum (vagy vehikulumszegmentum) mentális képe (Velm), másik arca az erre a mentális képre vonatkoztatható, kontextustól függő formai felépítés (formatio contextualis $\neq Fc$). A modellelemeknek a 'Janus-arca' abból adódik, hogy úgynevezett tiszta vagy naív percepció nem létezik, azaz az érzékszerveink bármelyike által létrehozott 'perceptív kép'-eket legalább részben meghatározzák a percipiált objektumokra, illetőleg az ezek típusaira vonatkozó ismereteink.

A fentiek következtében ennek a bázisnak dominánsan azokat az ismereteket (vagy talán pontosabban készségeket és ismereteket) kell tartalmaznia, amelyek a vehikulumok olvasás (vagy hallás) útján történő befogadására, illetőleg vehikulum-imágok írás (vagy beszéd, recitálás) útján történő kifejezésre juttatására vonatkoznak, s ezek zömükben pszichológiai jellegűek. Azokat az ismereteket, amelyek ebben a bázisban nem pszichológiai jellegűek, célszerű a vizuális és az akusztikus percepció esetére vonatkozóan külön tárgyalni.

Vizuális percepció során abban a szerencsés esetben, ha a percipiálás folyamata megismételhető (és ez az eset áll fenn nyomtatott vagy írott vehikulumok befogadásakor), a létrehozott vehikulum-imágó vehikulumnak megfelelő volta újabb és újabb percepció végrehajtása által ellenőrizhető. Ez azt jelenti, hogy egyrészt ellenőrizni tudjuk, vajon a vizuális imágó figura arculata a lehetőségeknek megfelelő módon analóg-e a vehikuluméval, és notáció arculata az újabb percepciók során konstans marad-e.

Az, ami a vizuális percipiálást vezérlő bázisban nyelvészeti ismeretnek nevezhető, a verbális vehikulumok (illetőleg szegmentumaik) mikro-, közép- és makroszintű kontextuális formációjára utal.

A *figura* vonatkozásában ide tartoznak mindazok az ismeretek, amelyek alapján az adott vehikulum 'alakja' (a benne használt betűk formája, valamint az azokból létrehozott szavak, szóláncok, illetőleg különböző komplexitású konfigurációk formája) feltárható és kategoriálisan leírható.

A *notatio* vonatkozásában ide tartoznak: (1) azok az ismeretek, amelyek segítségével a verbális vehikulumok lexikai összetevőjét alkotó morfológiai képződmények, egyszerű mondat nagyságrendű közlésegségek és szövegmondatok szintaktikai felépítése, valamint az egyes szövegmondatok között egyértelműen nyelvészetinek

minősíthető szintaktikai relációk (például a grammatikai nemmel rendelkező nyelvekben az anaforikus vagy kataforikus kapcsolatok) feltárhatók és kategóriálisan leírhatók; (2) azok az ismeretek, amelyek segítségével a vizuális verbális vehikulumok prozódiai 'hangosítása' (más szóval a primer vizuális imágóhoz egy szekunder akusztikus imágó hozzárendelése) végrehajtható; végül (3) azok az ismeretek, amelyek alapján a vizuális imágóban az esetleges metrikai-ritmikai felépítés szempontjából relevánsnak tekinthető (elsődleges vizuális vagy másodlagos akusztikus) elemek feltárása és kategóriális leírása elvégezhető.

Az akusztikus percepcióval kapcsolatban is az az eset tekinthető szerencsésnek, amikor a percipiális folyamata megismételhető. (Ez az eset áll fenn például a hangszalagon vagy lemezen rögzített vehikulumok befogadásakor.) A vizuális percepciótól azonban az akusztikus percepció lényegesen eltér, annak következtében, hogy míg egy vizuális formában adott vehikulum a további elemzés számára bizonyos értelemben a vizuális vehikulum-imágó interszubjektív módon hozzáférhető helyettesítésére szolgálhat, az akusztikus formában adott vehikulum ezt a funkciót csak korlátozott mértékben képes betölteni. A primer akusztikus imágót a további elemzés végrehajtása számára előbb 'vizuálisan' rögzíteni kell.

Az, ami az akusztikus percipiálást vezérlő bázisban nyelvészeti ismeretnek nevezhető, itt is a verbális vehikulumok (illetőleg szegmentumaik) mikro-, közép- és makroszintű kontextuális formációjára utal.

A *figura* vonatkozásában ide tartoznak mindazok az ismeretek, amelyek alapján az adott vehikulum 'alakja' (a hangok, a hangzó szavak, szólámok, illetőleg különböző komplexitású konfigurációik formája) feltárható és kategóriálisan leírható.

A *notatio* vonatkozásában ide tartoznak (1) azok az ismeretek, amelyek segítségével a verbális vehikulumok lexikai összetevőjét alkotó morfológiai képződmények, egyszerű mondat nagyságrendű közlésegyeségek, szövegmondatok, valamint az azoknál magasabb fokú kompozícióegységek egymástól elkülöníthetők, illetőleg szintaktikai felépítésük feltárható és kategóriálisan leírható; (2) azok az ismeretek, amelyek alapján az akusztikus imágóban az esetleges metrikai-ritmikai felépítés szempontjából relevánsnak tekinthető elemek feltárása és kategóriális leírása elvégezhető; végül (3) azok az ismeretek, amelyek segítségével az akusztikus verbális vehikulumok grafikus 'rögzítése' (más szóval a primer akusztikus imágóhoz egy szekunder vizuális imágó hozzárendelése) végrehajtható.

3.2.2. A M^B_F jelű bázis mindazokat a nyelvészetinek tekinthető ismereteket kell hogy tartalmazza, amelyek egy verbális vehikulumnak a szó legtágabb értelmében vett formai felépítése feltárásához és leírásához szükségesek. Ennek a bázisnak ugyanis az a funkciója, hogy egy adott *V-modell*hez (közelebbről annak *kontextuális formatio* összetevőjéhez) hozzárendelje azt a *rendszerterü* 'háttérrel' (közelebbről *rendszerterü formatio*), amelynek alapján a *V-modell* formáció 'arcának' kontextuális jellege megragadható. (Más szóval ez azt is jelenti, hogy a formációval kapcsolatban alapvetően az e bázis részeként kezelt ismeretek implicit módon már magának a kontextuális formációnak a feltárásánál és leírásánál is felhasználásra kell hogy kerüljenek.) Ezeknek az ismereteknek az alábbi rövid tárgyalása során az előző részben alkalmazott 'figura — notáció' szerkezeti tagolást vesszük alapul.

A *figura* vonatkozásában ehhez a bázishoz kell hogy tartozzanak azok az ismeretek, amelyek egyfelől a nyomtatott és írott, másfelől a hangzó nyelvi vehikulumok 'alak'-jának minősítésére használt, *konvencionizálódott*nak tekinthető 'tudásunk' részét képezik. Azaz azok az ismeretek, amelyek bár eddig nem nyertek explicit rend-

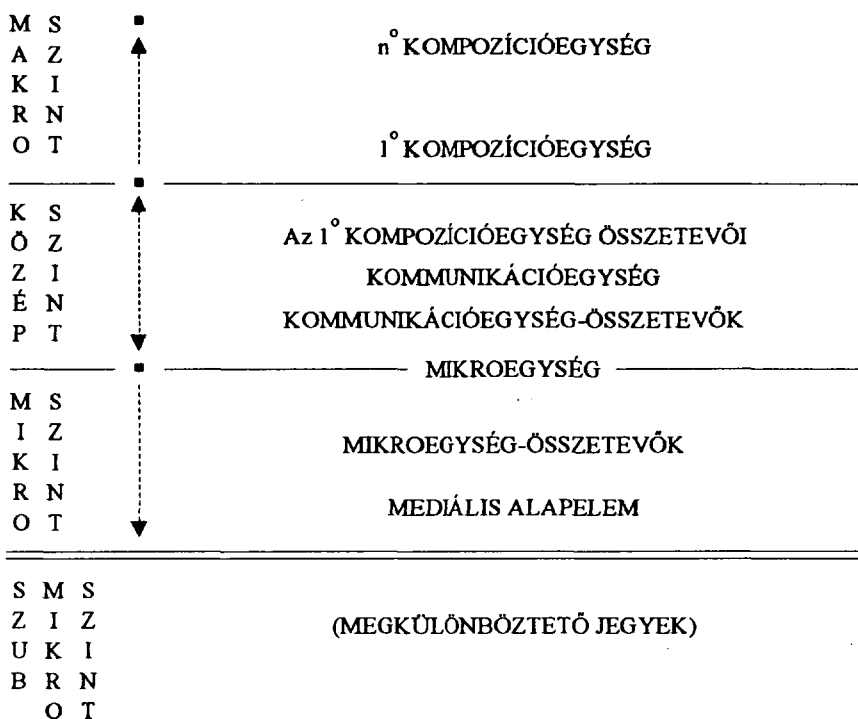
szerszerű összefoglalást, implicit módon azonban úgy hatnak, hogy hatásuk eredményeképpen egyes nyomtatott, írott, illetőleg hangzó szó-, szólánc- stb. konfigurációkat elvárásainkat kielégítőkként, másokat azoknak ellentmondókként percipiálunk.

A *notatio* vonatkozásában mindenekelőtt azok az ismeretek, amelyek a verbális vehikulumok lexikai összetevőjének formai elemzésére szolgálnak. Ezeket az ismereteket célszerű olyan kategóriák felhasználásával leírni, amelyek egyrészt mind a rendszerszerű, mind a kontextuális formáció tárgyalásánál alkalmazhatók, másrészt lehetővé teszik bármilyen kompozíciószintre — és médiumra — való kiterjeszhetőségüket (továbbépíthetőségüket). A szemiotikai textológia egyik jellemvonása éppen az, hogy egy ilyen kategóriarendszerrel operál.

A lexikai összetevő *rendszerszerű formációjára* (az úgynevezett lexikai *formatio sistemicára*) vonatkozó ismeretek a következő egységek definícióját és struktúrájának a leírását kell hogy lehetővé tegyék (lásd a 2. ábrát a következő oldalon — az egységeket ez az ábra olyan elrendezésben tartalmazza, amely alulról felfelé haladó irányban folyamatosan növekvő komplexitást tükröz). Ezek az egységek *ideális egységek*, ami azt jelenti, hogy lehetséges fizikai manifesztációiktól függetlenek, e manifesztációk mind materiális jellegét, mind (felszíni) konfigurációs elrendezését tekintve. Reprezentálásukhoz célszerű egy olyan '(kanonikus) nyelv'-et létrehozni, amely az egységeknek a lehetséges konfigurációs elrendezésektől független 'relációs organizáció'-ját és a 'lehetséges konfigurációs elrendezésekre vonatkozó információk'-at külön tudja kezelni.

A 2. ábrán bemutatott egységek megjelölésére szolgáló terminusokat használhatjuk mind a rendszerszerű, mind a kontextuális formáció elemzésekor, ha e terminusok elé egy 'leF_o', illetőleg egy 'leF_c' prefixumot teszünk. A prefixumokkal ellátott terminusok használatával kapcsolatban tudni kell azonban, hogy míg az 'leF_o' prefixumú terminusok egy-egy jól definiált nagyságrendű 'ideális egység'-re utalnak, az 'leF_c' prefixumú terminusok az elemzendő vehikulumokban ténylegesen fellelhető 'funkcionális egység'-ekre. Más szóval ez például azt jelenti, hogy a kontextuális formáció elemzésekor azt az egységet tekintjük első fokú kompozícióegységnek, amit az adott vehikulum szerzője önálló szövegmondatként (valamely mondatzáró írásjellel lezárt egységként) hoz létre, ez az egység viszont a rendszerszerűség szempontjából akár egy mikroegység is lehet. (Egyébként több olyan szöveg is van, mint például Weöres Sándor verse, a *Tojáséj*, amely a rendszerszerű formáció szempontjából egyetlen — két összetevőből álló — mikroegységnek tekintendő, a kontextuális formáció szempontjából pedig szövegnek, amely a maga részéről egyetlen olyan első fokú kompozícióegység, amely a maga részéről egyetlen olyan kommunikációegység, amely a maga részéről..., ehhez lásd például TÖRÖK: 1983. 53).

A 2. ábra három alsó szintjével — a rendszerszerűség szempontjából tekintve azokat — nem nehéz kapcsolatba hozni a nyelvészet olyan jól ismert részterületeit, mint a fonológia (lásd szubmikroszint), morfológia, beleértve itt a szóképzés és a szóösszetétel tanát is (lásd mikroszint), szintaxis (lásd középszint). Annak eldöntése, hogy találhatók-e olyan, a makroszint alsó rétegéhez sorolható elsőnél magasabb fokú kompozícióegységek, amelyek formai organizációját konvencionálisnak tekinthető nyelvi ismeretek határozzák meg, még további kutatást igényel (ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban lásd BÉKÉSI IMRE e kötetben található tanulmányát). Világosan kell látnunk azonban, hogy ha *bizonyos* magasabb fokú kompozícióegységek felépítésének leírásához esetleg találhatók is konvencionálisnak tekinthető nyelvi ismeretek, *vala-*

2. ábra

mennyi magasabb fokú kompozícióegységéhez minden bizonnyal nem. Ezekre vonatkozóan a szemiotikai textológián belül vizsgálnunk kell azt a kérdést, hogy milyen jellegű ismeretek alapján tekintjük ezeket (a többtől elkülöníthető) kompozícióegységeknek, valamint hogy beszélhetünk-e ezeknek az ismereteknek a konvencionálizált jellegéről, s ha igen, milyen értelemben.

A lexikai összetevő formai felépítésére vonatkozó *nyelvi ismeretek szemiotikai textológiai* keretbe való beépíthetősége azt kívánja meg, hogy az egyes szintek egységeinek relációs organizációját leíró reprezentációkhoz a lehetséges konfigurációs organizációjukra vonatkozó információk oly módon legyenek hozzárendelve, hogy azok ne csak az adott egység „megszerkesztettsége” szempontját tekintve legyenek informatívak, hanem a hierarchiában közvetlenül fölöttük álló egységbe való „beszerkeszthetőségük” szempontját tekintve is — hogy itt DEME terminológiáját használjuk az adott elméleti kontextusra általánosítva. Mindez azt jelenti, hogy a szemiotikai textológia nem egy, a hangtan — szótan — mondaton sor további kiegészítését képező szövegtan, hanem a szövegek jellemzésére és leírására szolgáló kívánó olyan diszciplína, amelynek keretében e sor valamennyi elemét képező tan funkciója és felépítése újraértelmezendő.

Azt hisszük, hogy célszerű a fenti terminusokat a verbális vehikulumok mind prozódiai, mind metrikai-ritmikai felépítésének elemzésében és leírásában is alkalmazni. Ez természetesen azt kívánja meg, hogy azok az egységek, amelyekre a két felépítéssel kapcsolatban ezekkel a terminusokkal utalunk, prozódia-, illetőleg metrika-ritmikaadekvát módon legyenek definiálva. Ezekkel a kérdésekkel azonban itt nem kívánunk foglalkozni — már csak terjedelmi okok miatt sem.

A *kontextuális és rendszerszerű formáció* viszonyának elemzése — a fentiekben vázolt módon strukturált formai ismeretrendszer 'háttérével' — azt jelenti, hogy (a) az adott vehikulum Fc prefixummal ellátott terminusokkal megjelölt különféle típusú és nagyságrendű egységeihez hozzá kell rendelni a megfelelő Fσ prefixumú egységeket; majd (b) elemezni kell az egyes Fc prefixumú egységek adott konfigurációjának a megfelelő Fσ prefixumú egység-relációs reprezentációjához rendelhető lehetséges konfigurációkhoz való viszonyát.

3.2.3. A F_{σ}^B jelű bázis tekinthető a szó legteljesebb értelmében vett *rendszerszerű* ismereteket tartalmazó bázisnak. Nyelvészeti szektorának az a funkciója, hogy rendszerbe foglalja mindazokat a (nyelvészeti) ismereteket, amelyek egy-egy *formatívumot* és a hozzá rendelhető *sensus*okat egymáshoz kapcsolnak. (A 'formatívum' terminus itt egy olyan 'szó' vagy 'szólánc' megjelölésére szolgál, amely lehetséges 'jelentéseitől' teljes mértékben elválasztott jelölő elemként kezelendő; a 'sensus' terminus pedig egy olyan fogalmi és verbalizálható, fogalmi és nem verbalizálható vagy nem fogalmi 'entitás' megjelölésére, amely valamely formatívumhoz mint annak 'jelentése' [jelölt összetevője] rendelhető hozzá.)

E bázis nyelvészeti ismeretszektorának az 'alap eszköztár'-a egy *thesaurus*. Ez a thesaurus mind értelmező szótár (nyelvi *lexikon*) típusú, mind általános értelemben vett lexikon (nem nyelvi *enciklopédia*) típusú információkat kell hogy tartalmazzon az adott nyelv morfémaíra, lexémaíra, illetőleg egy egységként kezelendő (idiomatikus és nem idiomatikus) kifejezéseire vonatkozóan.

Mínthogy ennek a thesaurusnak az a funkciója, hogy lehetővé tegye mind a nyelvirendszerszerűnek tekinthető, tetszőleges komplexitású egységek 'formatívum — sensus' szerkezetének elemzését és leírását, mind ezen egységek lehetséges kontextualizációit, 'szócikk'-ei e funkció betöltésére alkalmas struktúrával kell hogy rendelkezzenek.

A szóban forgó bázis másik 'alap eszköztár'-a egy olyan szabályrendszer kell hogy legyen, amely lehetővé teszi egyrészt egy-egy szócikkből az adott esetben felhasználható sensusösszetevő kiválasztását, másrészt a kiválasztott sensusok formációadekvát összekapcsolását. Ez az összekapcsolás természetesen nyelvinek tekinthető szabályok segítségével csak addig a komplexitáshatárig hajtható végre, ami még nyelvirendszerszerűnek minősülhet. A szemiotikai textológiai (és ezen belül a szövegnyelvészeti) kutatás feladata ennek a határnak a meghatározása. A szemiotikai textológiai kutatásnak ezenkívül azokat a szabályokat (konvenciókat) is keresnie kell, amelyek a fentiekben leírt összekapcsolást a definiált határokon túl vezérlik (vezérelhetik).

Fenti megállapításaink elsősorban a verbális egységek *lexikai* összetevőjének 'fogalmi és verbalizálható' formáció — sensus szerkezeteire vonatkoznak. A további kutatásnak tisztázni kell, hogy azok mily mértékben alkalmazhatók a 'fogalmi és nem verbalizálható', valamint 'nem fogalmi' formáció — sensus szerkezetekre, illetőleg a *prozódiai és metrikai-ritmikai* összetevőkre.

3.2.4. A S_M^B jelű bázis nyelvészeti szektora mindazokat a nyelvészeti ismereteket kell hogy tartalmazza, amelyek egy verbális vehikulumnak a szó

legtágabb értelmében vett kontextuális szemantikai felépítése feltárásához és leírásához szükségesek. Ennek a bázisnak ugyanis az a funkciója, hogy egy adott *vehikulumhoz rendelt rendszerszerű szemantikai felépítéshez* hozzárendeljen egy *R-modellt* (lásd a $s \mid^M \mid_R$ modellt az 1. ábrában), illetőleg ennek *rendszerszerű sensus* (sensus sistemicus) összetevőjét.

A szemiotikai textológiai (és ezen belül a szövegnyelvészeti) kutatásnak vizsgálnia kell, hogy milyen pragmatikai paraméterek és milyen módon befolyásolják egy adott rendszerszerű szemantikai felépítés kontextualizációját, és hogy ez a befolyás mily mértékben köthető szövegnyelvészetinek tartható, és mily mértékben csak (azokon túlmenően) szemiotikai textológiai egységekhez és relációkhoz. A 'kontextualizáció' terminus egyaránt vonatkozik a 'betű szerinti', a 'beszédtevékenységszerű' és a 'figuratív' kontextualizációra.

A szemantikai felépítés vonatkozásában erre a bázisra is áll (értelemszerűen) mindaz, amit az előző bázissal kapcsolatban mondtunk. Ez a bázis abban különbözik lényegesen az előbbi bázistól, hogy az *R-modell* hozzárendelése a rendszerszerű sensushoz a befogadó (interpretátor) úgynevezett 'részvilágai'-val való operációt is feltételez. Minthogy az egyes vehikulumokban csak ritka esetben találunk ezekre a részvilágokra explicit módon utaló elemeket, ezeket az interpretáció során kell rekonstruálnunk. Ezt a rekonstrukciót a nyelvészeti ismeretek oly módon segíthetik elő, hogy rendszerbe foglalják mindazokat a nyelvi elemeket, amelyek részvilágokra utalnak (ilyenek például a „lát”, „emlékszik”, „tud”, „hisz” stb.), és rendszerbe foglalják ezek lehetséges (elfogadható) konfigurációit is (ilyenek például „emlékszik, hogy látta”, „tudja, hogy hiszi” stb.).

3.2.5. A M^B_R jelű bázisnak az a feladata, hogy egy adott *R-modellhez* hozzárendelje azt a *tényállás-konfigurációt (relátumot)*, amelynek mentális képeként értelmezhető az *R-modell* relátum-imágó összetevője. Ezen a bázison belül annyiban tételezhetünk fel egy nyelvészeti szektort, amennyiben a tényállás-konfigurációkat percipiáló (elképzelő) *R-modellben* nyelvészeti ismereteknek is funkciót tulajdonítunk. Más szóval: ha ennek a bázisnak van nyelvészeti szektora, az e szektor által tartalmazott ismeretek a nyelv és a (ténylegesen adott vagy elképzelt) 'valóság' kapcsolatára vonatkozóan nyelvészetinek tartható ismereteket kell hogy tartalmazza.

3.2.6. Szólni kívánunk végül a s_{sm}^B bázisról is, amely — alternatív módon — a következő két funkciót töltheti be: (1) a teoretikus interpretáció első lokális operációjától kezdve olyan módon vezérli az operációk végrehajtását, hogy a létrehozott konstruktumok csak a 'jelölő-jelölt' viszony szempontjából releváns összetevőket tartalmaznak; (2) miután valamennyi lokális operáció végrehajtásra került, a létrehozott konstruktumok összetevői közül kiválasztja a 'jelölő-jelölt' viszony szempontjából relevánsakat. Arra vonatkozóan, hogy ennek a bázisnak a nyelvészeti szektora — ha rendelkezik ilyennel! — milyen ismereteket kell hogy tartalmazzon, jelenleg érdemleges információval nem szolgálhatunk, már csak azért sem, mert a 'relevancia' egy a mindenkor interpretátor 'elvárásaitól' függő kategória.

4. Összefoglaló megjegyzések

A szemiotikai textológia felépítésével (az egyes bázisok 'tartalmi' kidolgozásával) és ezen belül a (szöveg)nyelvészeti ismeretrendszerének a strukturálásával kapcsolatban összefoglalásul a következőket kívánjuk megjegyezni.

4.1. A szemiotikai textológia elméleti keretének globális stuktúrája attól függ, hogy a B_1 bázis és a lokális bázisok viszonyát hogy határozzuk meg.

A szemléletesség kedvéért jelen tanulmányunkban a lokális bázisokat olyan operatív egységekként mutattuk be, amelyek az adott interpretációs lépés elvégzéséhez szükséges információk teljes rendszerét tartalmazzák bármely szövegre vonatkozóan. (Ebben az esetben a B_1 ezeken a lokális bázisokon operál.)

A véleményünk szerint optimális viszony azonban az, hogy a B_1 bázist a lokális bázisok szektoraival kapcsolatos valamennyi lehetséges információ rendszerének 'állandó tárolója'-ként (mintegy 'permanens memória'-ként) építjük fel, amiből az egyes lokális bázisokba (mintegy 'operatív memóriák'-ba) mindig csak azok az információcsomagok jutnak be, amelyek az adott esetben ténylegesen alkalmazásra kerülnek. Ilyen konstrukció esetén a szemiotikai textológia 'kettős modularitás'-áról beszélhetünk: (a) a B_1 bázis valamennyi, a szöveginterpretációban szerepet játszó információrendszer (diszciplína) reprezentációját tartalmazza modulokként, éspedig a nyelvészeti és a nem nyelvészeti diszciplínákét egyaránt, s valamennyit olyan elrendezésben, amely a lokális operációk egyértelmű végrehajthatósága követelményeinek eleget tesz; (b) a lokális bázisok pedig — a mindenkori tartalmukat a B_1 bázis moduljaiból merítve — egy lokális modulkonfigurációt alkotnak. Ez a koncepció többek között azzal az előnnyel is jár, hogy a lokális bázisok tetszés szerinti sorrendben (konfigurációban) 'emelhetnek át' információkat a B_1 bázisból, ami az explikatív interpretáció 'empirikus motiváltság'-át növelheti.

Ami a B_1 bázis modularitását illeti, abban — amikor szükségesnek vagy praktikusnak látszik — egymástól különválasztva kezelhetők a különféle médiumokra, médiumkomponensekre vonatkozó modulkonfigurációk, más szóval abban egy speciális 'belső modularitási' elv érvényesíthető. (A modularitás az itt alkalmazottól eltérő módon is használatra kerül a szövegnyelvészetben, lásd például BENCZE: 1991.)

4.2. Mind az egyes információrendszerek, mind alkalmazásuk szempontjából lényeges a megfelelő médiumspecifikus metanyelvek és 'reprezentációs nyelvek' ('kanonikus nyelvek') kidolgozása — itt is figyelembe véve természetesen a kettős modularitást.

4.3. A (szöveg)nyelvészet mint diszciplína információrendszerét az előző két pont megállapításaival egybehangzóan kell diszciplínaként definiálni és reprezentálni, tekintetbe véve mind a szemiotikai szövegösszetevőket, mind ezek lehetséges organizációtípusait.

4.4. A szemiotikai textológia elméleti keretébe beilleszthetően felépített (szöveg)nyelvészettel kompatibilis módon kell végül definiálni és reprezentálni a poétika, a retorika és a stilisztika információrendszerét, eldöntve mindenekelőtt azt a kérdést, hogy ezeknek az információrendszereknek mely részei relevánsak az értelmező interpretáció számára, és mely részei tartoznak az értékelő interpretáció körébe.

Bibliográfia

Az idézett művek bibliográfiai adatai

- DE BEAUGRANDE, R.:
1985. Text Linguistics in Discourse Studies. In: van DUK, T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis I*. London, Academic Press, 41–70.
- BENCZE Lóránt:
1991. Elő szóinak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, 13–40.
- DEME László:
1979. A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*, Kaposvár, 1979. 57–65.
- van DUK, T. A. (szerk.):
1985. *Handbook of Discourse Analysis*. Vol. 1.—4. London, Academic Press.
- FILLMORE, Ch. J.:
1985. Linguistics as a Tool for Discourse Analysis. In: van DUK T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis I*. London, Academic Press, 11–39.
- HALLIDAY, M. A. K.—HASAN, R.:
1976. *Cohesion in English*. London, Longman.
- NAGY Ferenc:
1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest.
- PETŐFI S. János—BENKES Zsuzsa:
1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém.
- SÍKLAKI István (szerk.):
1990. *A szóbeli befolyásolás alapjai I.—II.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- TÖRÖK Gábor:
1983. *A pecsétek feltörése. Mai líránkat olvasva*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

A szerzők műveinek válogatott bibliográfiai adatai

- PETŐFI S. János:
A szerző 1990-ig megjelent műveinek teljes bibliográfiájához lásd:
A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia)/Towards a Semiotic Theory of the Human Communication (Text Linguistics — Semiotic Textology), Szeged, 1991. (A szerző két nyelvű magánkiadása.) 189–210.
A szerző 1990-től magyar nyelven írt művei közül itt a következőket kívánjuk említeni:
1990a. A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg. In: PETŐFI S. János: *Szöveg, szövegtan műelemzés. (Textológiai tanulmányok)*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 3–75. Lásd még *Magyartanítás*, XXXII/4–6. 1989. 249–288.
1990b. Szemiotikai textológia — Didaktika. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, 7–21.
1991a. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, 7–37.
1991b. A szemiotikai szövegtan mint határtudomány (Szövegtani kutatás magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel). *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön — külföldiek Magyarországon. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. (Sajtó alatt.)
1991c. Megjegyzések a szemiotikai textológia általam kidolgozott koncepciójához. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön — külföldiek Magyarországon. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. (Sajtó alatt.)
1991d. Szövegnyelvészetéről és textológiáról egyes szám, első személyben. Sz. BAKRÓ—NAGY Mari-
anne—KONTRA Miklós (szerk.): *A nyelvészetről — egyes szám első személyben*. A MTA Nyelvtudományi Intézete, 213–223.
1992a. Milyen a magyar nyelvű szöveg? Anyanyelv-oktatási Napok, Eger. (Megjelenés alatt.)
1992b. A szövegtani kutatás alapkérdései. A mondatgrammatikától a szemiotikai textológiáig. In: PETŐFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegtan és verselemzés* (szerk.: BÉKÉSI Imre).
- VASS László:
1989a. *Stilisztikai ábécé a magyar nyelv és irodalom tanításához*. Módszertani Közlemények Könyvtára 11. Tanárok Könyvtára 2. Szeged. (Társszerzőként R. MOLNÁR Emmával.)

- 1989b. Motívumrendszerek és -láncok Nagy László Versben bujdosó című kötetében. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, 93—99. (Társ szerzőként SEBESTYÉN Katalinnal.)
- 1990a. Jellem és stílus. In: *Az anyanyelv értékrendje és az iskola*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 189. Budapest, 118—121.
- 1990b. Szemiotikai szövegnyelvészet. *Módszeriani Közlemények*, 30. 3. 191—193.
- 1990c. Szupertextuális kohézió és stílusztika. In: PETÓFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegatan 1. A szövegatan kutatás néhány alapkérdése*, 45—56.
- 1990d. Terminológiai szótár a szemiotikai szövegatan tanulmányozásához. In: PETÓFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegatan 1. A szövegatan kutatás néhány alapkérdése*, 85—115.
- 1991a. Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben. In: PETÓFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegatan 2. A magyar szövegatan kutatás irodalmából (Első rész)*, 55—66.
- 1991b. Szupertextus, stíluslemzés és -tipológia. In: PETÓFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegatan 3. A magyar szövegatan kutatás irodalmából (Második rész)*, 69—77.
- 1991c. Megjegyzések szövegek makroorganizációjával kapcsolatban. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön — külföldiek Magyarországon. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. (Sajtó alatt.)
1992. A vers vehikulumához rendelhető formai felépítés (Rakovszky Zsuzsa: *Van Gogh, Kálnoky László: Csak mint a fák...*). In: PETÓFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegatan és verselemzés* (szerk.: BÉKÉSI Imre).
- PETÓFI S. János—VASS László:
- 1992a. A versek analitikus-kreatív megközelítése. Baka István: Ősz van az úrben. In: PETÓFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegatan és verselemzés* (szerk.: BÉKÉSI Imre).
- 1992b. AZ argumentatív értelmező interpretáció néhány aspektusa. Nagy László: Verseim verse. In: PETÓFI S. János—BÉKÉSI Imre—VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegatan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*. (Előkészületben.)